Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(2): 911-919, doi: 10.11616/asbi.1658338

Halk kültüründe Sloganlaşmış Özdeyişlerle Zengin Fakir Karşılaştırması

Comparison of Rich and Poor with Sloganised Proverbs in Folk Culture

Mustafa SOLMAZ[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 09.05.2025 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.07.2025

Öz: Bir milletin söz varlığı, o milletin dünyaya bakış açısını, yaşam felsefesini anlamakta önemli bir kaynak niteliğindedir. Uzun süren bir deneyimin, gözlemin sonucu olarak ortaya çıkan özdeyişler de bu söz varlıkları içerisinde önemli bir yer işgal etmesine rağmen, küreselleşmenin ve modernleşmenin etkisiyle bazıları unutulup kaybolabilmektedir. Sihirli yapısıyla düşüncelerimizi özetleyip dışavuran, kolay hatırlanabilen bir ifade olan özdeyişlerle dostluklar, düşmanlıklar, çatışmalar, olumlu-olumsuz düşünceler, zıtlıklar gibi toplum içerisinde olup biten her şey ile ilgili düşünceler dile getirilirken bazen unutulan değerlere de vurgu yapılır. Çalışmamızın amacı; Türkçenin hazinesini oluşturan, etkili söz ve kavram zenginliği içerisinde anlatım gücünü gösteren unsurlardan özdeyişlerin korunmasının, geleceğe taşınmasının gerekliliğini göstermek, aynı zamanda özlü sözün Türk kültürü içerisindeki yerinin, öneminin gelecek nesiller tarafından anlaşılmasını ve kullanılmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Özdeyiş, Toplum, Deneyim, Gelecek, Aktarım.

&

Abstract: The vocabulary of a nation is an important source for understanding that nation's perspective on the world and philosophy of life. Although maxims, which are the result of a long-lasting experience and observation, occupy an important place in this vocabulary, some of them may be forgotten and lost due to the effects of globalisation and modernisation. With maxims, which summarise and express our thoughts with their magical structure and are easily remembered, thoughts about everything that happens in society such as friendships, enmities, conflicts, positive-negative thoughts, contrasts are expressed, and sometimes forgotten values are also emphasised. The aim of our study is to show the necessity of protecting and carrying the maxims, which are among the elements that constitute the treasury of Turkish and show the power of expression in the richness of effective words and concepts, to show the necessity of carrying them to the future, and at the same time to ensure that the importance of the place of the aphorism in Turkish culture is understood and used by future generations.

Keywords: Aphorism, Society, Experience, Future, Transmission.

Atıf/Cite as: Solmaz, M. (2025). Halk kültüründe Sloganlaşmış Özdeyişlerle Zengin Fakir Karşılaştırması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 25(2),* 911-919. doi: 10.11616/asbi.1658338

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Doç. Dr., Mustafa Solmaz, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, mustafasolmaz@yyu.edu.tr.

1. Giriş

Özdeyişler; yaşanan birtakım olaylar, gözlemler, deneyimler sonucunda ortaya çıkan, yaşama dair örneklik oluşturan çarpıcı sözcüklerle bir kuralı, ya da yargıyı kısa, özgün şekilde ifade edip derin anlamlar taşıyan slogan amaçlı sözlerdir. Duygu, düşünce ya da uzun ifadeleri kısa ve öz biçimde anlatan, söyleyeni genellikle belli olmasına rağmen, çoğu kez kimler tarafından üretildiği bilinmeyen özdeyişler, duygu ve tasvirleri uzun uzun anlatmak yerine bir çırpıda ortaya koyarlar. Edebi yönü baskın olan ve kimi zaman şiirsel, kimi zaman felsefi, kimi zaman da farklı yöntemler kullanılarak üretilen sözlü gelenek ürünü özdeyişler, hemen her konuda olduğu gibi, sosyal gruplar arasındaki çekişmelere de aracılık etmektedir.

İnsanların yaşadığı deneyimlerden, gözlemlerden elde edilen, hemen her konuda söylenebilen, aynı zamanda, dile getiren kişinin dünya görüşünü de yansıtan özdeyişlerle, kısa olmasına rağmen, derin anlamı olan sonuçlar ortaya çıkarılır. Kültürel yapının dışına çıkmadan, kolay hatırlanabilen bir ifade ile dostluklar, düşmanlıklar, çatışmalar, olumlu-olumsuz düşünceler, zıtlıklar gibi toplum içerisinde olup biten her şey ile ilgili düşünceler dile getirilirken bazen unutulan değerlere de vurgu yapılır. Verilmek istenen düşünceleri en etkili şekilde aktarmak için ihtiyaç duyulan ve hafızada kolayca kalan özlü sözler; bazen paragraflar dolusu olan ifadeleri usta bir üslupla, çoğu zaman sloganlaşmış bir şekilde, inandırıcı bir anlatımla sadece tek bir cümleyle alıcı durumundaki kişilere verebilir. Sihirli bir yapıya sahip olan ve kalbimizdekilerin dışavurumu olan sözler; özlü olarak dile getirilirken, dil ve kültürün ortak geçmişinden yararlanıp dilde bulunan uyum, ahenk, abartı, karşıtlık, anlam bulma gibi söz sanatlarıyla ve akıcı bir üslupla derin anlamlar yüklenerek özdeyiş biçiminde dillendirilir.

Dil; insanlar arasındaki iletişimin sağlıklı, etkili bir şekilde kurulup sürdürülmesini sağlayan, "*bir milletin kendine has geleneklerinin kuşaklar arasında aktarılmasını temsil etmekte*" (Çobanoğlu, 2004:150) olan bir araçtır. Bu araç; kişinin duygularını, düşüncelerini, isteklerini anlatabilmesi, yaşam biçimi olan kültürel zenginliklerini yansıtabilmesi için sözcüklere ve dil kalıplarına dönüşür. İnsan; içindeki sessiz konuşması diyebileceğimiz düşüncesini yansıtmak için sese dönüştürmeden önce uygun sözcükleri seçmek ve düşüncesini başkalarının anlayabileceği biçim kalıplarına yerleştirmek zorundadır. Her dilin kendine özgü, kurallı söyleyiş biçimlerinin yanında, kurallara uymayan yalın şekilleri de olduğundan, ifade ediş biçimlerinde farklılıklar ve zenginlikler ortaya çıkar. Dil, bir toplumun kendisine özgü kültürel yapısını besleyen sınırsız bir kaynak gibidir ve aynı zamanda, kültür de dili besleyen bir yapıdadır. Böylece, toplumsal birlikteliğin yapıtaşları olarak karşılıklı etkileşim içerisinde iç içe geçmiş durumdadırlar.

Kültür ise; "*insanın gereksinimlerinin karşılanması için doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak çalışan araç ve gereçler ile gelenek görenekler ve bedensel veya düşünceyle ilişkili alışkanlıkların tümüdür*" (Malinowski, 1990:45). Dönemlere ve yazarlara göre kültürün birçok farklı tanımı ortaya çıksa da, genel anlamda birbirine benzer içerikler dile getirilmektedir. Gündelik yaşam içerisinde öğrenilen, ele alış tarzıyla toplumun tamamını ilgilendiren davranış ve alışkanlıkların bir toplamı diyebileceğimiz, sürekli bir devinim ve yenileşme içerisinde olan kültür, içerisinde yer alan kişilerin kimliklerini oluşturup şekillendirir, onların kendi toplumlarına özgü ortak düşünceler etrafında toplanmasını sağlar, dil aracılığıyla sonraki nesillere aktarılır. Dünyayı algılayış biçimi, oluşturduğu toplumsal düzen her milletin kültüründe farklı olduğundan kültür, bulunduğu toplumdaki bireylerin yaşam biçimini düzenlemelerine rehberlik eder.

Dil ile kültürün, etle tırnak gibi aralarında ayrılmaz bir birliktelik ve yakınlık vardır ve her biri diğerini sürekli etkilediğinden birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Sözcük olarak tek başına kullanıldığında kültür içerisine; o topluluğun gelenekleri, değer yargıları, davranışları, idealleri, çevreye uyumu başta olmak üzere maddi-manevi düşüncelerinin ve duygularının tamamını yerleştirebiliriz. Çünkü toplum içerisinde yaşayan bütün kavramlar ile tarihi ve kültürel miras, kültürün hazinesi durumundaki dil aracılığıyla gelecek nesillere aktarılır. Bu yüzden, kültürün aynası biçimine dönüşen dilin zenginliği kültürün zenginliğiyle eşit durumdadır diyebiliriz. Kültür; zaman içerisinde ortaya çıkan yeniliklere, gereksinimlere bağlı olarak değişime uğrar ve yeni koşullara uyum sağlar ve dil, kültürün taşıyıcısı olduğu için, ortaya çıkan yenilikleri ifade edebilmek için her birisine bir karşılık bulur. Bunlar dile getirilirken; ifade incelikleri, estetik, düşünce kalıpları, vurgu, çağrışım, sanat, telkin gibi soyut-somut kavramlardan yararlanır.

Ahmet Yesevi'nin deyimiyle, kişinin yarısı dil, öteki yarısı kalbidir (İnan, 2016:125) ve duyguların kaynağı olan kalp ile düşüncenin kaynağı olan zihinden geçenler, onların sözcüsü durumundaki dil sayesinde insanın en önemli ifade biçimi olan söz şeklinde ortaya dökülür. Yerine göre tek sözcükten yararlanılarak yüzlerce derin anlam yüklenen özdeyişler, Türk kültüründe önemli ve geniş bir alan kaplar. Sözün gücü; şiirlerden, türkülere, manilere, dualara, beddualara, ağıtlara, deyişlere, meslek ve sanata, farklı şekillerde de olsa, günlük yaşam kurallarından din ve dünya işlerinin her bir zerresine kadar yansımıştır. Etkili ve yerinde söylenen bir söz, tıpkı Yunus Emre'nin; "*Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı, söz ola ağulu aşı, bal ile yağ ede bir söz*" (Tatcı, 1990:81) şeklinde ifade ettiği gibi insanı vezir de eder, rezil de eder.

"Söz, yel gibidir; gül bahçesi tarafından eserse, gül kokusu getirir, külhandan eserse kötü koku getirir. Dinleyen kişi, gül bahçesi gibi, hoş kokulu, tatlı dilli insanlar konuştuklarında onların sözleriyle huzur bulur, mutluluğu kat kat artar; külhanlar, çöplükler, lağım çukurları gibi kokan, konuştukları zaman ağızlarından kötü kokulu salyalar akan, insan görünümlü yaratıklar konuştuklarında ise tiksinir, sıkılır, daralır, hatta kendini kaybeder, öfkelenir" (Değirmençay, 2020:84)

Söz, bazen sevenin sinesinde yara açarken, bazen boğazda düğümlenen bir düğüme dönüşür, bazen farklı düşünenlerin ya da farklı sosyal statüde olanların birbirlerine karşı eleştiri okları veya savunma silahları şekline dönüşür. Nükteli bir üslupla kısa ve öz olarak söylenen sözler muhatabı olan kişi ya da gruplar üzerindeki etkisini artırır. "*Düşünerek konuşma yeteneğiyle diğer canlılardan ayrılan insan; bilgisinin, düşüncelerinin ve hislerinin tercümanı olan sözü kullanma/eyleme dönüştürme becerisiyle orantılı olarak da kendisini diğer insanlar içerisinde farklı konumlandırır*" (Eren, 2022:78). Uzun sözleri dinlemek bazen sıkıcı olabilir ve sabır isterken, asıl önemli olanın sözün anlamı olmasından dolayı, söylenmek istenenlerin kısa sözlerle ifadesi ilgi çeker ve kalıplaşmış sözlerle istenilen mesaj karşıya kolayca verilir. "*Söz varlığındaki öğelerden biri olan kalıplaşmış sözler, bir yazarın, şairin ya da düşünürün ilk kez söylediği ve birçok kişinin belleğine yerleşip kullandığı özlü sözler, özdeyişlerdir*" (Aksan, 2006:192). Özdeyişler üzerine Batı'da fazla çalışma olmasına rağmen Türkolojide bu konudaki çalışmalara az rastlanması (Kerimoğlu, 2010:1148), halk bilimi alanında çalışma yapan araştırmacıların özdeyişler üzerine de eğilmesi gerektiğini gösterir.

Kalıp sözler içerisinde bulunan ve halk edebiyatı anonim ürünlerinden olan özdeyişler, halkın içinde nesiller boyu süren deneyimlerin süzgecinden geçerek ortaya çıkıp şekillenmişlerdir. Halk dediğimiz kavram; kendi içerisinde, farklı meslek, inanç, köken gibi gruplara bölünmüş insan topluluklarından oluşan bir bütünü ifade eder. Halk; sadece kültürel unsurların geçmişten geleceğe gelenekler yoluyla aktarılmasına aracı olmamış, aynı zamanda insan davranış ve düşünceleriyle ortaya çıkan yeni halkbilimi ürünlerinin çeşitlenmesine de ortam oluşturmuştur.

Tarihin her döneminde toplumsal katmanlar arasında farklı alanlarda, özellikle fakir-zengin şeklinde, çekişmeler olmuştur. Fakirin zengin karşısında ezildiği düşüncesi, zenginin kötü olduğu vurgusunu beraberinde getirmiş ve zengine karşı fakirin direnişini farklı biçimlerde dile getirmesine neden olmuştur. Bu direniş; Cumhuriyet döneminde romanlara, hikâyelere konu olmuş, toplumcu gerçekçi romanlarda daha çok işçi-patron, köylü-ağa, fakir-zengin çatışması şeklinde görülmüştür. Çalışmamızda, Türkolojide az işlenen bir konu olan ve ağırlıklı olarak fakirin savunma mekanizmasını harekete geçirerek zengini eleştirisi şeklinde karşımıza çıkan fakir ile zengin çekişmesini dile getiren sloganlaşmış özdeyişler üzerinde durulmuş, fakirlerin gözünden fakir-zengin karşılaştırması yapılmıştır.

2. Sloganlaşmış Özdeyişler

Her milletin söz varlığı, o milletin dünyaya bakış açısını, yaşam felsefesini anlamakta önemli bir kaynak niteliğindedir. Uzun süren bir deneyimin, gözlemin sonucu olarak ortaya çıkan özdeyişler bu söz varlıkları içerisinde önemli bir yer işgal ederler. İnsan topluluklarının ortaya çıkışıyla birlikte varlık-güç ve yokluk-güçsüzlük iki zıt kavram olarak insan yaşamında hep var olmuştur. Tarihin her döneminde var olan, geçim sıkıntısı çeken insanları ifade etmek için yoksul, fakir, fukara gibi sözcükler eş anlamlı olarak kullanılmışlardır. Halk içerisinde gariban, kimsesiz, abdal gibi sözcüklerin de bazen aynı anlamda kullanıldığı görülür. Bunun tersi olan ve herhangi bir geçim sıkıntısı olmayan varlıklı kişiler ise zengin sözcüğüyle gösterilir. Ancak cimri olan zengine itibar edilmediğini, ihtiyaç sahibi olanlara yardım eden

cömertlerin övüldüğünü Dede Korkut hikâyelerindeki 'Er malına kıymayınca, adı çıkmaz' sözü açıklar niteliktedir.

İnsan topluluklarının oluşmasından itibaren her dönem karşımıza çıkan fakir-zengin çekişmesi ya da ayrımı günümüzde de devam etmektedir. En uzun süre ayakta kalan devletlerden birisi olan Roma imparatorluğunda toplum; köleler, tüccarlar, halk, yönetici sınıf gibi farklı birçok katmandan oluşmaktadır. Bu katmanlar arasında derin uçurumlar olduğu, idarecilerin, varlıklı kişilerin rahat bir yaşam sürmesine rağmen halkın çoğunluğunun sıkıntı ve yokluk içerisinde yaşam savaşı verdiği, insanların içerisinde bulunduğu durumdan memnun olmadığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak ünlü filozof Cicero duruma farklı bir pencereden bakmış ve toplum içerisinde çok sayıda çatışma alanı olmasına rağmen fakirin en alt basamakta yer aldığını:

"1.Fakir çalışır

2.Zengin sömürür

3.Asker her ikisini de korur

4.Mükellef üçü için öder

5.Serseri dördünün adına istirahat eder

6.Ayyaş beşi için içer

7.Bankacı ilk altıyı dolandırır

8.Avukat ilk yediyi kandırarak savunur

9.Hekim sekizini de öldürür

10.Mezarcı dokuzunu da gömer

11.Politikacı 10'lar sayesinde yaşar" (Yılmaz, 2019:6-7).

şeklinde dile getirmiştir. M.Ö.106-43 yılları arasında yaşayan Cicero'nun dile getirdiği bu örnekleme, aslında insanlar arasındaki çatışmaların yaşamın her alanında ve tarihin her döneminde olduğunu ve gelecekte de devam edeceğini, toplumlar var olduğu sürece hiçbir zaman da bitmeyeceğini açıklar niteliktedir.

Türk kültür tarihinde ise, ister İslam öncesi ister sonrası olsun, fakirlik istenmeyen bir durum olarak görülmüş, toplumsal yardımlaşma düşüncesiyle yoksulluk içerisinde olan insanlar gözetilerek ihtiyaçlarının karşılanması için gayret gösterilmiştir. Bu inançtan hareketle, Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan; "*Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım*" (Ergin, 1975:25) demiş, Dede Korkut hikayelerindeki toylardan söz edilirken "*bütün halk toplanır, açlar doyurulur, yalıncaklar donatılır, borçlular borcundan kurtarılır*" (Ergin, 1980:24), şeklinde tasvir edilmiş, Atebetü'l-Hakayık'da, "*Yemeğe yarar yemek varsa, aç insana yedir, giymeğe yarar elbise bulursan, çıplağa giydir; eğilene destek ver ve kesileni ekle, böyle bir adama, hür insan kul olur*" (Yükneki, 1992:94) sözleriyle insanlara tavsiyelerde bulunulmuştur. Ancak sözü dinlenen bireylerin yalnızca varlıklı kişiler olduğu Mesnevîde bile; "*Yoksul, madendeki altın gibi sözler etse, (yine de) onun malı dükkâna yol bulmaz*" (Rûmi, 2015:117) şeklinde yerini almıştır. Her ne kadar sosyal yardımlaşmanın gerekliliğine inanan varlıklı kişiler, geçmişten günümüze kadar, yoksulları koruyup kollamış olsalar da, fakirlerin zenginlere karşı olan olumsuz düşünceleri çok fazla değişmemiştir. Bu durum, bozkırın tezenesi Neşet Ertaş'ın Dertli Yoldaş türküsünde; "*Var mıdır, sormazlar ekmeğin aşın, zengin isen ya bey derler ya paşa, Fakir isen ya abdal derler ya Çingen hâşâ*", feryadıyla kendisine yer bulmuştur.

Her insanın yaşamında elde etmek istediği, iyi bir iş, iyi bir eş, mutlu bir yuva, iyi bir ev, iyi bir araba gibi birçok amacı olur ve buna ulaşmak için çalışır, çabalar, gayret gösterir. Bütün bunları elde etmenin yolunun zenginlikten geçtiğini düşünerek, onu elde etmeyi hedefler, ama hiç kimse için fakirlik bir hedef değildir. Çünkü milli şairimiz Mehmet Akif'in deyimiyle; **'**Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası: Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası!' (Ersoy, 2007:100) şekline dönüşür. Bu yüzden zenginliğe bakış açısı bile ilk bu noktada başlar, 'zenginin malı züğürdün çenesini yorar' denilerek zenginlik elde

edilemese bile zenginin malını nasıl kazandığından, ne kadar varlığı olduğundan söz edilir. 'Zenginler yaşar, fakirler hayatta kalır' sözüyle zenginlerin ihtiyaçlarını rahatlıkla karşıladığı, fakirlerin zorunlu giderlerini karşılarken bile çoğu zaman borçlandığı ve bu borcun onu daha çok çalışmaya teşvik ettiği vurgulanır. Hemen arkasından 'borç yiğidin kamçısıdır' ifadesiyle fakirin yaşamak için borçlanma pahasına da olsa sürekli çalışmak zorunda olduğu anlatılırken iki farklı anlama gelen A4 imgesi üzerinden 'A4 denince aklına kâğıt geliyorsa fakirsin, araba geliyorsa zengin' şeklinde bir göndermede bulunulur.

Gurbet; genellikle maddi yokluğun giderilmesi için yaşanılan asıl çevreden ayrılıp başka bir yere gitme şeklinde algılanır. Ancak, doğup büyüdüğü doğal çevresinde kalması bile bazen gurbet duygusunu insanın içinden söküp atamaz. Zira gurbet; çaresizlik, kimsesizlik, yalnızlık gibi duyguları kapsar ve yoksul kişi gurbeti içinde yaşadığından, bu tür düşünceler onu sarıp sarmalayıp zihnini esir alabilir. Bu yüzden 'zenginlik gurbeti vatan, fakirlik vatanı gurbet haline getirir' denilerek bu düşünce somutlaştırılmış olur. Varlıklı olan kişinin doğal çevresinden uzak olması, sadece sevdiklerine özlem duymasına neden olabilir, fakirin hissettiği duyguları hissetmez. Çünkü zengin insanın, sahip olduğu maddi güçten dolayı, arayıp soranı, seveni eksik olmaz ve çevresinde mutlaka birileri bulunur. 'Zengin helvasını baldan pişirir, züğürt derman için pekmez bulamaz' sözü ise, fakirin ucuz olan pekmezi dahi bulamazken zenginin, yapımında ihtiyaç hissedilmeyen bal ile helva yapmasının, onun harcamada sınır tanımadığını gösterir.

Özdeyişlerdeki yoksullar ile zenginler arasındaki çekişme aile yaşamı içerisindeki adlandırma ile başlar, 'fakirin nenesi var zenginin büyükannesi' deyişiyle her ikisini tanımlayan ifadeler farklı sözcüklerle dile getirilir. 'Fakirin amcaoğlu, zenginin kuzeni olur' ifadesinde kullanılan sözcükler her ne kadar aynı anlamda olsa bile, birisi geleneksel yapıyı temsil ederken diğeri şehir kültürünü ya da modernliği temsil eder. 'Zenginler kahvaltıya iner, fakirler kahvaltıya oturur' şeklindeki anlatımda zenginin kahvaltıya inmesi yukarıda olduğunu, fakirin oturması ise çaresizliğini gösterir, bununla, kahvaltı tarzında bile kültürel farklılık olduğu belirtilir.

Evlilik çağı gelen her kişi evlenmeyi, mutlu bir yuva kurmayı, sağlıklı çocuklarının olmasını düşlemesine rağmen bazen bu gerçekleşmeyebilir. 'Fakir evde kalır, zengin müzmin bekâr' ifadesiyle, evlenemeyen kişiye uygun görülen sıfatların hem fakir hem zengin için farklı olduğu gösterilir. Evlenen kişilerin yapmış olduğu törenler ise, 'fakirler evlenir, zenginler muhteşem bir törenle dünya evine girer' ifadesiyle düğünün fakirler için sadece bir araya gelme şeklinde tasvir edilirken zenginler için yapılan uygulama abartılarak dile getirilir. Ancak ayırım burada sona ermez, 'zenginler para, fakirler çocuk yapar' denilerek fakirlerin boş zamanlarının fazlalığından çok çocuk sahibi oldukları belirtilirken zenginlerin iş yoğunluğundan dolayı az çocuk sahibi oldukları anlatılır. Doğan çocukların yaramazlıkları ise; 'zenginin çocuğu hiperaktiftir, fakirinki şımarık' şeklinde, fakirlerin çocuğu kimsenin tasvip etmediği yaramaz sıfatı ile belirtilirken zengininki, hareketli anlamındaki hiperaktif sözcüğü ile dile getirilir ve çocuğun ortaya koyduğu olumsuz tavır yumuşatılarak aradaki ayrım hissettirilir.

Zenginlerin her zaman haklı olduğu, kültürlü olmalarından dolayı konuşmalarını bile edebi bir şekilde yaptıkları, fakirlerin sözlerinin doğru olsa dahi boş lakırdıdan ibaret olduğu 'fakirler boş konuşur, zenginler edebiyat yapar' sözüyle belirtilir. Bu yüzden, 'zengine dokun geç, züğürtten sakın geç' sözüyle zengine dokunmanın bile yarar getireceğinden ona yakın olunması fakirden ise uzak durulması tavsiye edilir. Evdeki herhangi bir nesneyi kıran kişinin fakir olan hizmetçi olması durumunda suçlu olarak görülür, ama hanımın kırması onun yanlışlıkla yaptığı düşüncesini akla getirmek için kaza sözcüğü tercih edilir ve bu, 'hizmetçi kırarsa suç, hanım kırarsa kaza' şeklinde anlatılır. 'Fakir şoför, zengin sürücü olur' özdeyişiyle zengin arabasını kullandığında sürücü, yani arabanın sahibi olarak nitelendirilirken, fakirin sürdüğü arabanın sahibi olamayacağı ancak şoförlük yapabileceği dolaylı yoldan dile getirilir.

Ayırım yeme-içme gibi zorunlu ihtiyaçlarda da devam eder ve aynı yemek yense bile isimleri farklılaşır. Bunu gösterebilmek için fakirlerin yiyip içtikleri nesneler Türkçe kelimelerle ifade edilirken zenginlerin tükettikleri yabancı kökenli sözcükler tercih edilerek, düşünce gerisinde kültürel farklılıklar ve dışarısıyla

olan etkileşim ortaya konur. 'Fakirler salçalı makarna yer, zenginler penne arabiata'[2] veya 'fakirler eti terbiye[3] eder, zenginler marine'[4] şeklindeki ifadeler bunun kanıtı biçimindedir. 'Fakirler su içer, zenginler sıvı tüketir' cümlesi ise aradaki farklılığı göstermek için kullanılır.

İnsanların zorunlu ve doğal gereksinimlerinden olan yıkanıp temizlenme ihtiyacı, ister evde ister dışarıda olsun, yerine getirmeleri gereken en önemli işlerden birisidir. Ancak, bu işlemler gerçekleştirilirken, fakir-zengin arasındaki ekonomik farkı göstermek amacıyla 'fakirler yıkanır, zenginler duş alır' ya da 'fakirler hamama[5] gider, zenginler SPA[6]ya' şeklinde ifade edilerek uygulamaların hem şekil yönünden hem de kullanılan mekân açısından farklı oldukları gösterilmeye çalışılır.

Tatil yapmanın zenginlere, aile ziyaretlerinin ise fakirlere özgü bir yolculuk olduğu, 'Fakirler memlekete gider, zenginler seyahate' şeklinde bir yaklaşımla dile getirilerek kişinin ekonomik durumuyla ilintili olduğu belirtilirken, aynı zamanda düşünce gerisinde, zenginlerin istedikleri yere gidebilecekleri ama aile bağlarının zayıf olduğu, buna karşın fakirlerin aile bağlarının güçlü olduğu yansıtılır. Böylece, varlıklı olmanın akraba ilişkilerine olumsuz yönde yansıyacağı bilinçaltına işlenerek fakirlere teselli verilir ve savunma mekanizmalarının harekete geçirilmesine aracı olunur.

Çekişme ya da çatışma sağlık alanında da kendisini gösterir, 'fakirler basur olur, zenginler hemoroid[7]' şeklinde aynı hastalıklar fakir ve zengin için farklı isimler alırken dahi edebi bir durum ortaya koyarcasına sözcükler süslenerek kullanılır. Fakir ile zengin ayrımını göstermek için 'fakirler ameliyat olur, zenginler operayon geçirir' ya da 'fakirinki ırsî[8] olur, zenginin genetik[9]' şeklindeki cümlelerle geleneksel ifade ediş biçimleri yerine tıbbi ifadeler kullanılır.

Sağlıklı yaşamak her insanın arzusu olmasına rağmen bazen yaşam şartları buna izin vermez. Çünkü sağlıklı yaşamanın en önemli şartlarından birisi de sağlıklı beslenmektir. Gelir seviyesi düşük olan ve ancak ailesinin karnını doyurabilecek kadar geliri olan insanların sağlıklı gıda tüketimine önem vermeleri beklenemez. Bu yüzden, 'zengin, sağlıklı yaşamak için varlığını kullanır, fakir varlıklı yaşamak için sağlığını kullanır' ifadesi fakirin, ailesinin geleceği için çalışıp çabalarken bazen sağlığından olduğunu, hastalandığı zaman doktora gitmek yerine çoğu kez geleneksel uygulamalar ile tedavi olmaya çalıştığını anlatır. 'Zenginin ayıbı, fukaranın hastalığı meydana çıkmaz' özdeyişi, fakirin doktora gitme azlığından dolayı, görünmeyen bir hastalığı varsa bile hastalık belirgin hale gelmeden önce haberi olmadığından erken teşhis söz konusu olmadığını, zenginin ise küçük bir rahatsızlığında bile gerekli muayene ve tetkikleri yaptırarak erken tanı elde edip gerekli ilaçlarla sağlığına kısa sürede tekrar kavuştuğunu açıklar.

Zenginlik ya da fakirlik kişinin sahip olduğu insani özellikleri yansıtmaz. Kimi zengin, gönlünün herkese açık olmadığından ya da paylaşmasını bilmediğinden gönlü fakir iken, kimi fakir elindekini bölüşüp gönlünü herkese açarak gönül zenginliğini ortaya koyar ve asıl zenginliğin paylaşmakta olduğunu gösterir. Bunu; 'fakir gönül zenginidir, zengin gönül fakiri' özdeyişi ile Mevlana'nın; 'cebi zengin fakat ruhu fakir olan insanın hali çok rezil! Çünkü o her şeyin fiyatını bilir, değerini değil' sözü veciz bir şekilde gösterir. Varlığa bu açıdan bakıldığında fakirlerin, aslında durumlarının kötü olmadığını, kanaatin en büyük zenginlik olduğunu, zenginlerin durumunu kendilerinden daha kötü olduğunu düşünmeleri için

[2] Acılı Domates Soslu Makarna; daha çok İtalyan mutfağında kullanılan; domates, zeytinyağı, sarımsak ve kırmızıbiberle yapılan acı arabiata sos ile hazırlanan bir makarna yemeğidir.
[3] Hazırlayan kişinin damak zevkine göre etin içerisine farklı baharatlar ve soslar eklenerek etin sertliğini yumuşatmak, ağızda eriyen kıvama getirmek amacıyla yapılan işlemdir.
[4] Yiyecekleri pişirmeden önce terbiye etmek anlamındadır, ancak eti lezzetlendirmek için farklı otlar, yağlar ve baharatlar eklenir ve sirke, limon suyu, şarap gibi asidik bir sıvıya daldırarak tadın farklılaşması sağlanır.
[5] Genellikle şehrin merkezinde olan, içerisinde soyunma yerlerinin dışında ortasında göbek taşının olduğu geniş bir sofa ve çevresinde bölmeli sekilerin bulunduğu, terleme ve keseleme işleminden sonra tek başına yıkanmak için gidilen hücrelerin bulunduğu halka açık yıkanma yerlerine denir.
[6] Sudan Gelen Sağlık anlamına gelen Latince kökenli "Selus Per Aqua" kelimelerin baş harflerinden oluşan ve kökeni Roma dönemine kadar giden, hamamın farklı bir uygulamasıdır.
[7] Fransızca "hémorroïdes" sözcüğünden Türkçeye geçen ve halk arasında basur ya da mayasıl olarak da bilinen hastalık.
[8] kalıtımsal
[9] kalıtımsal

bir teselli mekanizmasının ortaya çıktığı görülür. Bu beraberinde; 'bazı insanlar o kadar fakir ki, sahip oldukları tek şey para' veya 'parayla saadet olamaz' ya da 'kanaat en büyük zenginliktir' gibi bir kısım ifadelerin ortaya çıkmasına ve kendince teselli bulmasına yardımcı olur.

Dünyada savaşların çıkması; her ne kadar çok sayıda masum insanın ölmesi, birçok kişinin sefalete sürüklenmesi anlamına gelse de, tarih boyunca her zaman kaybedenler fakirler, kazananların ise zenginler olmuştur. Fransız yazar Jean Paul Sartre'ın deyimiyle 'savaşı zenginler çıkarır, yoksullar ölür'. Çünkü savaşların çıkma nedenlerinin başında elde olanı çoğaltmak, diğerlerinden daha üstün olduğunu göstermek gelir. Savaşta cephede görev alanlar ise çoğunlukla yoksul kişiler olduğu için 'vatan; savaşta fakirlerin, barışta zenginlerindir'. Her birey elbette vatanı için bir fedakârlıkta bulunmak zorundadır, bu yüzden, 'fakirler bedel öder, zenginler para'. Ama her bedelin kişilere verdiği acı farklı olduğu için 'zengin kesesini, züğürt dizini döver'.

Haklı ile haksızın, doğru ile yanlışın ortaya çıkarıldığı adalet mekanizmasında dahi davaya dâhil olma şeklinin aynı olmadığı, düzenlenen iddianamelerin bile farklı olduğu anlatılır. 'Fakire dava açılır, zenginin hakkında iddianame düzenlenir', 'fakir çalarsa hırsız olur, zengin çalarsa vergi affı olur', 'zengine hayırlı olsun derler, fakire nereden buldun derler', 'zenginin ayıbını çuvala basarlar, garibin ayıbını duvara asarlar' şeklinde kullanılan ifadeler, aslında fakir kesimin kafasındaki adalete olan güvensizliği göstermesi açısından önemlidir. Yapılan benzer yanlışları belirtmek için seçilen sözcüklerin fakir için ayrı zengin için ayrı olduğu gösterilir. İşlenen suçlar ya da kanun ihlallerinin farklı sözcüklerle belirtilmesi, suçlar benzer olmasına rağmen verilen cezaların aynı olmaması, 'fakir çalar hırsızlık olur, zengin çalar yolsuzluk olur' veya 'zengin kural ihlali yapar, fakir yasaları çiğner' şeklinde gösterilerek fakir-zengin ayırımının her zaman olduğu, adalette bile adaletin aynı oranda olmadığı vurgulanır.

Çalışma hayatında; 'Erken kalkan yol alır' düşüncesinden hareketle işe erken başlamanın kazancı artıracağı işlenmesine rağmen bu anlayış fakir ve zengin için farklı sözcüklerle gösterilerek, 'fakir sabahın köründe kalkar, zengin güne erken başlar' ifadesiyle sanki fakirin dinlenmeye zaman bulamadığı gibi bir fikir bilinçaltına yerleştirilmeye çalışılır. 'Fakirler iş bulur, zenginler iş teklifi alır' cümlesiyle, iş elde etme durumu fakir için 'bulma' sözcüğüyle ifade edilerek onun işe ihtiyacı olduğu gösterilirken aynı anda acıma hissi oluşturulur, zengin için ise 'teklif alma' sözcüğü kullanılarak sanki ihtiyacı yokmuş da hatır için kabul ediyormuş gibi bir anlam yüklenir. Böylece işin fakire lütfedildiği, zengin için ise böyle bir durumun söz konusu olmadığı gibi bir algı oluşturularak olaylara yaklaşım tarzının aynı olmadığı gösterilir. Zenginlerin en zor koşullarda dahi işlerini yoluna koyabileceği, fakirlerin ise en kolay durumda bile basit işlerinin zorlaşacağı 'zenginin kağnısı dağdan aşar, fakirin eşeği düz yolda şaşar' biçiminde dile getirilmiştir.

Genel anlamda insanlar yaşamlarının kolaylaşması ve rahatları için farklı niteliklerde çok sayıda eşya ile evlerini donatmak, kazançlarına bağlı olarak kullandıkları eşyaların kalitesini ve çeşidini artırmak isterler. Ancak bazı zenginler, gereğinden fazla eşya kullanmak yerine evlerinde ihtiyaçları ölçüsünde eşya bulundururlar ve bunu kimse yadırgamaz. Fakirlerin evlerinde aynı oranda eşya bulunması ise, gelir seviyesi dikkate alındığından, yoksul olarak nitelendirilirler ve bu 'fakirin eşyası yoksa gariban[10], zenginin eşyası yoksa minimalist[11] olur' şeklinde dillendirilir. Kişinin sosyal durumundan dolayı giyim kuşamda da benzer bir olay söz konusudur ve bu; 'fakir yırtık pantolon giyerse fakir, zengin yırtık pantolon giyerse moda olur' şeklinde dile getirilerek aynı giysiyi birisinin zorunluluktan, diğerinin moda olduğu için giydiği kabul edilir ve farklı bakış açısından dolayı fakir ve zengin arasındaki fark bariz bir şekilde ortaya konur.

Fakir ile zengin arasındaki karşılaştırma, bindiği kendi arabası ya da bir taksi olsa bile, binilen araçlarda da kendisini hissettirir. 'Fakir taksimetreyi izler, zengin camdan manzarayı' ya da Bedirhan Gökçe'nin

[10] Kimsesiz ve sahipsiz olan, kimseye herhangi bir zararı olmayan zavallı, garip kişi.
[11] İsraftan uzaklaşan, yaşamında sadece ihtiyacı kadar olana yer veren, mütevazi olan ve sadeliği seçen, ayrıca, abartılı ve büyük seçimler yerine daha küçüklerini tercih eden kişi.

deyimiyle, 'fakir, fakirin arabasına bindiğinde kaç yakıyor bu der, zengin zenginin arabasına bindiğinde kaç basıyor bu der'(URL). Birisi cebinden çıkacak miktarın hesabını yaparak yüreğinin yağlarını eritirken diğeri anın zevkini yaşar. Sahip olunan arabanın eski olması ise birincisinin zorunlu ikincisinin geçmişe duyduğu özlemle dolu olduğunu gösterir. Çünkü; 'fakir biner hurda olur, zengin biner klasik olur'. Mevsimlerin etkisinin bile fakire ayrı zengine ayrı şekillerde yansıdığını 'fakiri güneş çarpar, zengini klima çarpar' sözünden anlayabiliriz.

Her insan fırsat buldukça imkânları ölçüsünde farklı etkinlikler yapmak, sevdikleriyle eğlenip hoşça zaman geçirmek ister. Ancak yapılan etkinliğin aynı ya da benzer olması bile fakir ile zengin arasındaki ayrıma engel olamaz. Bu durum; 'fakirler oynar, zenginler müziğin ritmine kapılır' veya 'fakirler lokantaya gider, zenginler restorana' ya da 'fakirler mangal yapar, zenginler barbekü[12] partisi' şeklinde farklı açılardan bakılarak değişik sözcüklerle ortaya konur.

Yaşam yolculuğunu bitirip dünyadan ayrılma zamanı geldiğinde artık fakir ile zengin arasında karşılaştırmaya gerek kalmadığı düşünülebilir, ancak bu karşılaştırma sona ermez ve 'fakirler ölür, zenginler hayata veda eder' veya 'fakirler gömülür, zenginler toprağa verilir' şeklinde aynı hızla devam eder.

3. Sonuç

Kimi toplumlar için yiyecek bulamama, kimi toplumlar için temel ihtiyaçlarını karşılayamama kimi toplumlar için ise ev, araba sahibi olamama ya da tatile çıkamama gibi ölçütlere göre belirlenen fakirlik olgusu toplumların kalkınmışlık düzeylerine göre farklılıklar gösterir. Sürekli mücadele halinde geçen yıllar içerisindeki karşı oluş deneyimlerinin birikimi olan sloganlaşmış özdeyişlerde dile getirilenlerin temelinde, fakirlerin zenginler karşısında eşitlik arayışı olduğu, zenginler karşısındaki ezilmişliklerini kırmak için itirazın bulunduğu görülür. Bütün toplumların tarihlerinde bulunan toplumsal eşitsizlik ya da sınıf kavgaları bazen kölelerin başkaldırışlarında veya iktidar kavgalarında olduğu gibi açık bir şekilde olmuş, bazen farklı içeriklere sahip özdeyişlerde olduğu gibi slogan haline gelerek halk edebiyatı ürünleri içerisinde kendisine yer bularak varlığını devam ettirmiştir.

Toplum içerisinde kabul gören ve slogan haline gelmiş özdeyişlerde zengin karşısında ezilen fakirin durumu; fakirin her dönem ezildiği, zenginin ise daima güçlü olduğu düşüncesinden kaynaklı olarak ve kültürel değer yargılarının etkisiyle zengin olumsuzlanarak ön plana çıkarılmıştır. Bu olumsuz bakış açısı kurgulanan cümlelerdeki sözcükler aracılığıyla ortaya konan ifadelerde açıkça gösterilmiştir. Fakir karşısındaki gücünü yaşadığı mekân ve tükettiklerine ilişkin ayrıntılarla gösteren özdeyişlerdeki zengin, tavırlarıyla fakir karşısındaki yerini, saygınlığını vurgularken fakir; daha adil ve eşitlikçi bir yaşam arzusunu dile getirdiği sözlerle ifade etmeye çalışır ve bunu şiddet yerine vurucu sözlerle ortaya koyar.

Fakirlerin zenginlere karşı olumsuz bakışlarını içeren sloganlaşmış özdeyişlerin bir hayli fazla olması, elbette yoksul durumda olanların tamamının, sanki bir kuralmış gibi, aynı görüşte olduğunu, bu görüşlerin herkes tarafından benimsendiğini göstermez. Özdeyişlerde zenginlere karşı bu kadar yoğun bir şekilde olumsuz tavrın takınılması, ancak toplumdaki yanlışların tespit edilip eleştirilmesi anlamında görülüp değerlendirilebilir. Çünkü temel ihtiyaçlarını karşılamakta bile zorlanan insanların ne kadar zor durumda olduklarının görülmesi ve yardımcı olunması gerektiği bilinçaltına işlenirken yoksulluğun ne kadar zor ve kötü bir bela olduğu belirtilip doğurduğu acı durumlar gösterilerek paranın gücü çarpıcı bir şekilde ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Karacaoğlan'ın ayrılık ve ölümün yanında üçüncü dert olarak gördüğü yoksulluk, toplumların geçmişten günümüze kadar devam eden kanayan yarasıdır. Bu yara, tüketim ekonomisinin yaygınlaştığı günümüzde kapanacak gibi de görünmemektedir. Çünkü elde edilenle yetinilmeyip hep daha fazlasına tamah sonucu kanaatin ortadan kalkması, fakir ile zengin arasındaki derin ayrılık düşüncesinin daha da artmasına neden

[12] Kökeni Fransızcadan gelen Barbekü, açık alanda mangal kullanılarak et pişirme yöntemidir. Mangal ile aynı anlamda kullanılmasına rağmen, mangalda etler üstü açık bir şekilde pişirilirken, barbeküde bir kapak bulunur ve etler üstü kapalı olarak pişirilir.

olmakta, insani kavramlar ortadan kalkmakta, bireylerin birbirlerine karşı tahammül sınırları daralmaktadır. Kültürel değerlerimizin temel harçlarından olan karşılıklı anlayış ve zenginin fakiri gözetme düşüncesinin yaygınlaştırılması fakirlerin zenginlere karşı düşmanca tavırlarını gösteren ifadelerin azalmasını sağlayabilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Aksan, D. (2006). *Anadilimizin Söz Denizinde*, 2. baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Çobanoğlu, Ö. (2004). "Kültürlerin Diyaloğu veya Diyalogsuzluğu Bağlamında Halkbilimi Çalışmalarının Yeri ve Önemi", *Türkiyat Araştırmaları*, sayı:1, s. 149-164, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Değirmençay, V.(2020). "Dîvân-ı Kebîr'de Söz ve Sözün Önemi", *Doğu Esintileri*, sayı:13, s. 69-116.

Eren, H. (2022). "Dîvan'ından Hareketle Yusuf Hakîkî'nin Anlam Dünyasında Söz ve Sözün Önemi", *İnternetional Journal of Filologia* (IJOF), Yıl:5, sayı:8, s. 77-87.

Ergin, M. (1975). *Orhun Abideleri*, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergin, M. (1980). *Dede Korkut Kitabı*, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ersoy, M.A. (2007). *Safahat*, 5. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

İnan, İ. (2016). *Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerdeki Deyim, Atasözü ve Özdeyişlerin Analizi ve Türkçe Eğitimine Katkıları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kerimoğlu, C. (2010). "Hakan Günday Romanlarında Aforizmalar", *Turkish Studies*, Volume 5/1 Winter, s. 1147-1166.

Malinowski, B. (1990). *İnsan ve Kültür*, Ankara: V Yayınları.

Rûmî, M. C. (2015). *Mesnevî-i Ma'nevî*, I/2351-117, çev. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Tatcı, M. (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yılmaz, S. (2024). "Halkların Tarihi", https://www.academia.edu/38656511/Halklar%C4%B1n_tarihi, (Erişim Tarihi: 20.09.2024).

Yükneki, E. A. B. M. (1992). *Atabetü'l-Hakayık*, çev. Reşit Rahmeti Arat, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL: https://www.mctuncer.com/zengin-sozleri (Erişim Tarihi:30.10.2024).